

III. ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ

Тетяна Бабич
(Кіровоград)

УДК 81. 373.612

ПЕРЕРОЗПОДІЛ «ВНУТРІШНІХ» СЕМАНТИЧНИХ ОЗНАК ЛЕКСЕМИ

Сучасний етап розвитку лінгвістики позначений значною увагою науковців до проблем лексичної семантики. Одне з центральних місць серед них посідає проблема смислового варіювання слів у мовленні, коли відбувається „зіштовхування” з іншими, не властивими цій лексемі у загальнонародному вживанні смислами.

Ключові слова: *лексема, лексична семантика, інноваційні перетворення, смислове варіювання слів, поетичний текст, перерозподіл семантичних ознак, семантичні трансформації, семантичні ознаки*

Постановка проблеми. У процесі вивчення художнього мовлення недостатньо уваги приділено глибинному аналізу семантичних перетворень слів у поетичних текстах, серед яких важливе місце займає перерозподіл внутрішніх семантичних ознак лексеми. Це положення стало основою для цілої низки праць, автори яких засвідчують сучасні погляди на особливості та структуру значення слів у системі літературно-художнього твору та у мовленні загалом. До таких праць належать розвідки Л.І. Белехової, Ю.О. Карпенка [2], Ю.С. Лазебника [3], В.М. Манакіна [4], О.О. Семенець [5], Н.В. Слухай (Молотаєвої), Ж.П. Соколовської, В.А. Чабаненка та інших.

Метою статті є встановлення закономірностей перерозподілу семантичних ознак всередині лексеми в поетичних текстах Ліни Костенко, Василя Симоненка.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання такого **завдання**: встановити семантичні зв'язки, в яких міститься логічна вказівка на можливість мотивації ознак одного об'єкта іншим.

Основу семантичних інновацій, що регулюють функціонування одиниць лексико-семантичного рівня, є актуалізація смислових елементів, сем, адже саме вони керують комунікативними намірами висловлювання. Під актуалізацією семи розуміємо комунікативно зумовлене виділення семи у структурі значення, яке призводить до „сприйняття учасниками акту спілкування як комунікативно-релевантного, яке включається в актуальний смисл слова” [7, 15]. Процес лексичної актуалізації встановлює ситуативний зв'язок між мовною формою та фактом позамовної дійсності. „Функція актуалізації, – за вдалим висловом Ш. Баллі, – полягає у переведенні мови у мовлення” [1, 65].

Наслідком таких змін стає виникнення різного роду мікрозначень слова, оскільки актуалізується не увесь семний склад значення, а тільки певна його частина, навіть тільки одна його сема. Ці процеси у семантичній структурі слова Ю.С. Лазебник визначає як семантичний розвиток. „Семантичний розвиток – це актуалізація (під дією контексту) у структурі слова тієї семантичної ознаки, яка необхідна для його (слова) узгодження із семантикою навколишнього світу, та нейтралізації інших сем, що стає основою контекстуальної транспозиції стилістичного забарвлення лексеми” [3, 241]. Іншими словами, актуалізація семантичних ознак на рівні індивідуального мовлення представлена „звуженням” конкретного словесного значення. Таким чином, слово у своєму новому значенні наділене рідкісною властивістю: воно здатне передавати найрізноманітніші значення, найтонші смислові відтінки; набуває можливості вміщувати багатше значення.

Вирішального ж значення у вираженні ідейно-образного змісту твору набувають мовні одиниці, які містять у собі інформацію про склад думок та почуттів ліричного героя.

При перерозподілі семантичних ознак усередині лексеми семантика мовних одиниць трансформується в результаті семантичних зв'язків у синтагматиці, формується під впливом контексту й ситуації та набуває смислових природжень, стаючи носієм нового образного смислу. У результаті цього естетична спрямованість тексту зумовлює своєрідність його структурно-семантичної організації. Зміна того компонента семантичної структури слова, що належить до предметно-логічної частини, відбувається не ізольовано, а пов'язана з перебудовою інших компонентів, природно, з різним ступенем виявлення.

Перерозподіл семантичних ознак усередині лексеми має свою специфіку, яка зумовлена лінгвоестетичною природою мовного знака в художньому тексті. Іншими словами, функціонування мовних одиниць у творі мовного мистецтва визначається не лише правилами мовної системи, але й закономірностями організації художнього цілого, його ідейно-образним змістом. Поетичний текст стає генератором творення нових смислів, які «перетворюють» увесь світ. У контексті встановлюються логічні зв'язки, в яких міститься семантична вказівка, що спрямовує розуміння нового смислу мовної одиниці в художньому тексті.

Достатньо обґрунтованим є припущення, що ступінь семантичних перетворень визначає такий найзагальніший тип цього явища, що не порушує предметно-логічну частину; змінюється лише відношення до денотата (конкретний предмета, що актуалізується в момент мовлення):

Сухі гілки – це вже вінок терновий.

Останній клен світ за очі забіг.

Залишився єдиний лист кленовий –

бетонний лист – розв'язкою доріг (1, 76).

Слово *лист* у наведеному контексті одночасно актуалізує семантичні ознаки двох різних значень. Порівнюємо: *лист*¹ – орган повітряного живлення і газообміну рослин у вигляді тонкої, звичайно зеленої пластинки [6, IV, 491] та *лист*² – тонкий щільний шматок або шар якого-небудь матеріалу [6, IV, 491]. Семема *лист*¹ актуалізується у словосполученні *лист кленовий* та співвідноситься з рядком *бетонний лист – розв'язкою доріг*, що сприяє перерозподілу смислових акцентів завдяки наявності спільних сем 'тонка', 'площина' і викликає взаємодію вказаних значень слова у контексті.

Аналізуючи наведене явище, слід зазначити важливу особливість, яка виявляється в тому, що семантичні ознаки одного значення (несуттєвого, випадкового в цьому контексті) проникають у семантичну структуру іншого значення, яке актуалізується. Особливість такої взаємодії в художньому мовленні полягає в тому, що значення слова або семантичні ознаки, що випадково з'являються в певному словосполученні на рівні мовної системи, на художньому рівні є естетично виправданими.

Асфальтом бралась корсунська сошейка.

На цвинтар наступав автовокзал.

– *А цю не руште, тут лежить Сошенко, –*
хтось на твою могилу показав.

Ти в цей асфальт печально так вклинився.

Де твій народ? То в черзі, то в юрбі.

А хтось постояв, хтось і поклонився.

Оце і є наш пам'ятник тобі? (1, 240).

У цих рядках привертає до себе увагу лексема *асфальт*, що в одному поетичному творі реалізує відразу декілька значень. Перше значення – чорна смолиста маса природного походження або штучно виготовлена з бітуму і тонкоподрібнених мінеральних матеріалів [6, I, 69], друге – шлях, тротуар, покриті цією масою [6, I, 69]. Семема 'шлях, тротуар, покриті цією масою' знаходить свою реалізацію у рядку „*Ти в цей асфальт печально так вклинився*”. Такий перерозподіл семем можливий лише тому, що вони стають елементами однієї мікросистеми – багатозначного слова.

Порівняймо також використання різних семем лексеми *квіти* (*квіт*) (одне значення – частина рослини, що виросла на кінці стебла, має різне забарвлення і приємний запах [6, IV, 134], інше – найкраща частина чого небудь [6, IV, 134]). Поетичне світосприйняття втілене в художньому образі за допомогою взаємного переплітання різних значень того самого слова:

*Люди дивляться, п'яніють, в них кохаються віки,
Нареченим їх дарують, заплітають у вінки.
Ними кожен свою радість,
власне щастя назива,
Квіти часто нам говорять
втричі більше, ніж слова (2, 52);
Але є ще кращі квіти, невидимі для очей.
Не цвітуть вони на клумбах і на тихих озерцях,
А цвітуть вони у грудях,
у людських цвітуть серцях.
В щирім серці, в чесних грудях –
вірю, знаю! – квіти є! (С 2004, 52).*

Таким чином, семантичні перетворення лексичних одиниць зумовлені характером їхнього функціонування й актуалізацією реальних та потенційних сем у контексті художнього твору. У процесі перерозподілу семантичних одиниць відбувається диференціація окремих значень багатозначного слова. Ці значення отримують здатність розвивати свої потенційні можливості, набуваючи на рівні художнього мовлення статусу самостійного слова.

Запропонований підхід дасть змогу в подальших дослідженнях з'ясувати механізм утворення багатозначності та допоможе зрозуміти естетичну природу мови художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Иностранная литература, 1955. – 416 с.
2. Карпенко Ю.О. Літературна ономастика Ліни Костенко / Ю.О. Карпенко, М.Р. Мельник [відп. ред. Карпенко Ю.О.]. – Одеса: Астропринт, 2004. – 215 с.
3. Лазебник Ю.С. Поезія як модель світу: лінгвістичний аспект: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Юрій Сергійович Лазебник. – К., 1996. – 334 с.
4. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
5. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова / О.О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
6. Словник української мови: в 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
7. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 171 с.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. Костенко Л.В. Вибране / Л.В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 560 с.
2. Симоненко В.А. Твори: у 2-х томах / В.А. Симоненко, – Черкаси: Брама – Україна, 2004.

Бабич Т. Перераспределение «внутренних» семантических признаков лексемы.

Современный этап развития лингвистики отмечен усиленным вниманием ученых к проблемам лексической семантики. Одно из центральных мест среди них занимает проблема смыслового варьирования слов в речи, когда происходит "сталкивания" с другими, не свойственными этой лексеме в общенародном употреблении смыслами.

Ключевые слова: *лексема, лексическая семантика, инновационные преобразования, смысловое варьирование слов, поэтический текст, перераспределение семантических признаков, семантические трансформации, семантические признаки.*

Babych T. Redistribution of "Internal" Semantic Features in Lexeme.

The current stage of linguistic researchers noted increased attention to the various problems of lexical semantics. One of the central place among them given to the problem of semantic variation of words in speech when there is "pushing" with others, not peculiar to this token in the nationwide use of meanings.

Key words: *lexeme, lexical semantics, innovative transformation, semantic variation of words, poetic text, redistribution semantic features semantic transformation, semantic features.*

Наталія Гаврилюк
(Рівне)

УДК 81.373.4

**ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ
ЛЕКСИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ В ПОЕЗІЇ НЕОКЛАСИКІВ**

У статті простежено еволюцію індивідуально-авторської номінації в поетичній творчості неокласиків, встановлено найбільш продуктивні в аспекті авторського словотворення періоди, виявлено часткову залежність сплесків і спадів індивідуальної словотворчості М. Рильського, М. Зерова, Ю. Клена, М. Драй-Хмари, П. Филиповича від екстралінгвальних чинників.

Ключові слова: *авторський лексичний новотвір, індивідуально-авторська номінація, еволюція, інновація, неокласики.*

Індивідуально-авторський словотвір є потужним засобом емоційного увиразнення поетичного мовлення, з одного боку, та невичерпним джерелом збагачення лексики української мови, з іншого, чим зумовлене зростання упродовж останніх десятиріч інтересу мовознавців до вивчення авторських лексичних новотворів (далі – АЛН). Науковці досліджували авторські номінації Михайля Семенка (Г. М. Вокальчук, Л. С. Козловська та ін.), Василя Барки (Н. А. Адах), Грицька Чубая (О. Б. Тимочко), Яра Славутича (Н. М. Сологуб), поетів-шістдесятників (В. В. Герман, Г. М. Сюта), поетів 80–90-х років (О. О. Жижома) та ін. Значну кількість АЛН (близько 800 одиниць) виявлено також у творчості кийвських неокласиків – М. Рильського (МР), М. Зерова (МЗ), Ю. Клена (ЮК), М. Драй-Хмари (ДХ), П. Филиповича (ПФ).

Поетичний доробок представників неокласичного угруповання (за винятком хіба що М. Рильського) протягом тривалого часу був штучно вилучений із широкого обігу, що унеможливило повне й об'єктивне дослідження творчості поетів. Повернення до вивчення поетичної спадщини неокласиків розпочалося в другій половині ХХ ст., спочатку – поодинокими та обережними рецензіями (С. А. Крижанівський, М. Т. Рильський), пізніше – нечисленними науковими статтями й монографіями (І. К. Білодід, Г. М. Колесник). З мовознавчого погляду художній спадок поетів-неокласиків досліджували Г. М. Вокальчук, Л. О. Ставицька, Л. В. Зіневич, М. В. Кудряшова, О. В. Коваль, А. А. Калетнік та ін. Сучасні поціновувачі художнього слова наголошують на необхідності ґрунтовного вивчення та осмислення творчості поетів „п'ятірнього грона”.

Метою пропонованої статті є здійснення періодизації еволюції індивідуально-авторської номінації у творчості М. Рильського, М. Зерова, Ю. Клена, М. Драй-Хмари, П. Филиповича, виявлення найбільш продуктивних в аспекті авторського словотворення періодів, з'ясування впливу позамовних чинників на сплески і спади індивідуального словотворення.

Майбутні поети-неокласики розпочинали поетичну діяльність у різні роки. М. Рильський дебютну збірку „На білих островах” видав 1910 року. Перший вірш М. Зерова датований 1912 р., проте у дожовтневий період митець займався переважно викладацькою та літературно-критичною діяльністю. Становлення його як поета й перекладача відбувалося після Першої світової війни. У цей період почали писати й друкувати україномовні поезії П. Филипович і М. Драй-Хмара. Ю. Клен опублікував перші поезії 1924 року.